

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

РУБЕЛЬ Каріна Вікторівна

СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ІНДІЯ В СФЕРІ
НАУКИ, ОСВІТИ ТА КУЛЬТУРИ /1960 – поч. 90-х рр./

07.00.03 – Всесвітня історія
/новітній період/

Автореферат дисертації
на здобуття наукового ступеня кандидата
історичних наук

КИЇВ – 1996

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00755750 (Т)

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

РУБЕЛЬ Каріна Вікторівна

СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ІНДІЯ В СФЕРІ
НАУКИ, ОСВІТИ ТА КУЛЬТУРИ /1980 - поч. 90-х рр./

07.00.03 - Всевітня історія
/новітній період/

Автореферат дисертації

на здобуття наукового ступеня кандидата
історичних наук

КИЇВ - 1996

ДВ 32.700

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі порівняльної політології та регіоназнавства Інституту міжнародних відносин Київського університету ім. Тараса Шевченка

Науковий керівник – доктор історичних наук, професор
Кириченко В.П.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, провідний
науковий співробітник Хміль І.С.
кандидат історичних наук, старший
науковий співробітник Лукаш О.І.

Провідна організація – Інститут сходознавства
ім. А.Ю. Кримського НАН України

Захист відбудеться "12" Вересня 1995 р.
о 14 годині на засіданні спеціалізованої ради Д.068.18.24
при Київському університеті ім. Тараса Шевченка за адресою:
252655, м. Київ, вул. Мельникова 36/1.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці університету.

Автореферат розісланий "27" листопада 1995 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради

Крушинський В.Ю.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Структура дисертації. Структурна побудова дисертації обумовлюється основною метою і завданням дослідження. В її основу покладено проблемно-хронологічний принцип. Робота окладається із вступу, трьох розділів, заключення, переліку посилань, списку використаних джерел та літератури.

Вступ. Одним із шляхів вирішення проблем інтеграції України як самостійної держави у світогосподарські, культурні зв'язки, її участі у світовому розподілі праці є розбудова двосторонніх відносин нашої країни з провідними державами у різних регіонах світу. У Південній Азії основним партнером для нашої країни має бути Республіка Індія в силу того, що вона є найвпливовішою державою цього регіону і в різних країнах світу сприймається як центр світової духовності, а також враховуючи невідомість давніх традицій зв'язків між народами наших країн.

Сучасні зв'язки України та Індії значною мірою були підготовлені участю УРСР у радянсько-індійському співробітництві та базуються на накопиченому у попередні роки досвіді спільної роботи, проте в окремих сферах українсько-індійського співробітництва традиції контактів є значно глибшими і нараховують не одне століття. Саме такими виявляються зв'язки у сфері науки, освіти та культури, які в основному створили умови для стабільного розвитку контактів народів двох країн, передували встановленню зв'язків на державному рівні.

Отже актуальність дисертаційної теми визначається:

- важливість українсько-індійських двосторонніх відносин в системі зовнішньополітичних пріоритетів України;
- можливість використання історичного досвіду українсько-індійських контактів у розбудові двосторонніх відносин України з державами Азіатсько-Тихоокеанського регіону та

Південної Азії, іншими країнами, що розвиваються;

- потреби у науковому аналізі місця та ролі УРСР у структурі радянсько-індійського співробітництва за умов існування невирішених правових аспектів проблеми про статус України як правонащадка колишнього СРСР;

- потреби у створенні науково-обґрунтованих прогнозів щодо перспектив українсько-індійських відносин в умовах перетворення Індії у регіональну наддержаву;

- наявність світової тенденції до перетворення науково-освітнянського та культурного співробітництва у самостійний вид міжнародних зв'язків;

- посиленням ролі народної дипломатії та неурядових контактів в системі міжнародних відносин.

Основною науковою проблемою дослідження є закономірності формування та функціонування механізму співробітництва таких географічно віддалених країн світу як Україна та Індія, особливості переростання українсько-індійських науково-освітнянських, культурних зв'язків як частини взаємостосунків СРСР та Індії у важливу складову частину відносин України та Республіки Індія як суверенних держав.

Хронологічні межі дослідження визначаються тим, що вони дозволяють, по-перше, здійснити історико-порівняльний аналіз особливостей українсько-індійських зв'язків як частини радянсько-індійського співробітництва та після встановлення двосторонніх відносин незалежної України з Республікою Індія, по-друге, в оптимальним для визначення місця України у структурі радянсько-індійських відносин, по-третє, дозволяють здійснити аналіз перспектив зв'язків на майбутнє.

Ступінь дослідженості тематики дисертації. У світовій

історіографії існує широке коло досліджень, присвячених концептуальному аналізу загально-теоретичних проблем міжнародного співробітництва, але немає жодної роботи, спеціально присвяченої дисертаційній темі. Серед українських науковців, в роботах яких розроблялись окремі аспекти дисертаційної проблематики особливої уваги заслуговує низка робіт О.І. Лукаш,¹ в яких досліджені принципи, основні напрямки та специфіка відносин України з країнами, що розвиваються, в тому числі на прикладі співробітництва з Республікою Індія у 60-80-х рр., проаналізовані результати українсько-індійського науково-технічного співробітництва в окремих галузях наукового знання, здійснено теоретичний аналіз напрямків та форм співпраці з боку України країнам "третього світу" у сфері підготовки кадрів /в тому числі для Індії/, висвітлюється участь українських спеціалістів у виконанні проектів ООН в Індії.

У роботах П.П. Брицького основна увага приділяється формам та напрямкам допомоги з боку країн РЕВ країнам "третього світу" у підготовці кадрів для їхньої національної промисловості, міститься певний фактологічний матеріал про участь УРСР у співробітництві з Індією в сфері освіти протягом 60- поч. 80-х рр.² Аналіз механізму здійснення міжвузівського співробітництва на прикладі міжнародних зв'язків КДУ 50- поч. 80-х рр. /в тому числі з індійськими вузами/ подано І.А. Громовою.³

1. Лукаш О.И. Украинская ССР в связях Советского Союза с развивавшимися странами /60-80-е годы/. - К., 1990. - 112 с.; Подж С.П., Лукаш О.И. Участь Української РСР в співробітництві Радянського Союзу з Індією // ВІС. - 1982. - № 3. - С. 101-108.
2. Брицький П.П. Помощь стран социализма в подготовке кадров для освободившихся государств. - Львов, 1986. - 179 с.; Брицький П. Курсом плідного співробітництва. - К., 1983. - 47 с.
3. Громова І.А. Міжнародні зв'язки КДУ /50-і - 80-і рр./ // ВІС. - 1984. - № 9. - С. 72-87.

Критичним ставленням до аналізу наукового співробітництва СРСР з зарубіжними країнами відрізняється підготовлене мінуськими вченими фундаментальне академічне видання "Научно-техническая политика зарубежных стран",¹ у третьому томі якого розробляються теоретичні проблеми впливу інтеграційних процесів у світі на формування національної науково-технічної політики країн, що розвиваються, досліджуються особливості радянсько-індійського співробітництва у науково-технологічній сфері на прикладі контактів українських та індійських науково-дослідних установ 70-х - поч. 80-х рр.

Проблеми ефективності такої форми функціонування "дипломатії мас" як рух міст-побратимів досліджуються на українському матеріалі в роботах А.М. Романенка, О.П. Куценка, Л.Л. Прокопенка.² Але в об'єктивних причинах ними аналізується лише процес зародження такої форми контактів у практиці українсько-індійського співробітництва.

Стосовно проблем культурної взаємодії народів України та Індії треба зазначити, що до них звертались не історики, а мистецтвознавці, літератори. Низка літературно-критичних статей О.І. Минітєнка³ присвячена взаємоявліву літературних процесів обох країн. Багатий фактологічний матеріал з історії спілкування українських та індійських письменників опублікований В. Фурніков,⁴ контакти в галузі образотворчого мистец-

1. Научно-техническая политика зарубежных стран: В 3 т. - К., 1967. - Т. 3. Развивающиеся страны. - 199 с.

2. Опыт друзей - достойное дело. - Одесса, 1985. - 159 с.; Романенко А.М. З Києвом поріклилися. - К., 1965. - 140 с.; Куценко О.П., Прокопенко Л.Л. Дружать міста - дружать народи. - К., 1989. - 48 с.

3. Минітєнко О.І. Шляхами дружи. - К., 1935. - 233 с.

4. Фурніков В. Кобзар за Гімалаями. - К., 1989. - 311 с.; Фурніков В. Твори Т.Г. Шевченка в Індії й Шрі Ланці // Шевченко і світ. - К., 1989. - 3. 298-314.

цтва з художньої точки зору вивчалися І. Пархоменко.¹

Українськими вченими було проведено певну роботу по введенню у науковий обіг фактичного матеріалу стосовно участі УРСР у співробітництві СРСР з Індією, були зроблені перші спроби його систематизації, теоретичного осмислення. Проте проблемам українсько-індійського науково-освітнього та особливо культурного співробітництва останніх 15-ти років не приділялось достатньої уваги. Комплексного дослідження усіх сфер контактів у їхній взаємодії у вітчизняній історіографії не існує. Крім того, не всі з наведених вище робіт відрізняються критично-аналітичним підходом до предмету дослідження.

Переходячи до аналізу радянської /насамперед російської/ історіографії необхідно відзначити наявність великої кількості досліджень щодо зв'язків СРСР з Індією в різних сферах, складовою частиною яких об'єктивно були українсько-індійські контакти у 80-х рр. Але абсолютна більшість з них присвячена аналізу економічного, торгівельного, військово-технічного співробітництва двох країн, а також двосторонньому політичному діалогу на вищому рівні. Науково-освітні та культурні контакти потрапляли до кола дослідницьких інтересів значно рідше, а проблеми науково-технічних зв'язків СРСР та Індії досліджувались вченими в контексті економічного співробітництва двох країн.² Результативність окремих напрямків технологічного співробітництва СРСР та Індії на поч. 80-х рр. аналі-

1. Пархоменко І. Сучасне, стародавнє. Нотатки про мистецькі зв'язки з Індією // Воєсвіт.- 1983.- №10.- С. 153-154.

2. Див. наприклад: Сарваров А. Дружба, перенесенная через гори// Азия и Африка сегодня.- 1986.- № 8.- С. 26-28; Алексеев А. СССР-Индия: сотрудничество на благо народов // Международная жизнь.- 1987.- № 4.- С. 51-58.

зується у ряді публікацій, присвячених взаємодії СРСР та РЕВ з країнами, що розвиваються.¹ Проблеми кореляції допомоги СРСР країнам "третього світу" у підготовці національних кадрів з основними напрямками радянської економічної та технічної допомоги розглядалися І. Капрановим та А. Догаєвим.²

Наприкінці 80-х – поч. 90-х рр. в радянській історіографії з'явилися дослідження, в яких робиться спроба критичного переосмислення ефективності та перспективності радянської допомоги країнам, що розвиваються, висвітлюються проблеми перебування моделей співробітництва СРСР з цими країнами на межі 80–90-х рр.³ Позитивним моментом у радянській історіографії стало дослідження формування правової бази радянсько-індійського співробітництва, в межах якої здійснювались до 1991 р. також українсько-індійські зв'язки.⁴

Ближче у радянській історіографії узагальнюючою працю, що охоплює весь комплекс двосторонніх відносин СРСР та Республіки Індія до середини 80-х рр., є колективна монографія "СССР и Индия",⁵ в якій міститься надзвичайно багатий фактологічний матеріал, зроблена спроба періодизації радянсько-індійських контактів в окремих сферах, визначені пріоритети радянсько-індійського співробітництва 80-х рр. в усіх сферах.

1. Див. наприклад: Стасов М. Н. Индия и социалистические страны. – М., 1980. – 211 с.; СССР – развивающиеся страны: торгово-экономические отношения. – М., 1985. – 208 с.
2. Капранов И., Догаев А. СССР и развивающиеся страны // Международная жизнь. – 1986. – № 2. – С. 20–29.
3. СССР и развивающиеся страны: горизонты сотрудничества. – М., 1991. – 219 с.
4. Коптевский В. Н. Новый этап советско-индийского экономического сотрудничества на рубеже 70–80-х гг. // Индия 1981–1982. Ежегодник. – М., 1983. – С. 15–27; Вавилов В. Прочный фундамент советско-индийских отношений // Международная жизнь. – 1986. – № 8. – С. 20–25.
5. СССР и Индия. – М., 1987. – 385 с.

Але проблеми овоєвідності зв'язків конкретних народів Індії та СРСР у ній не піднімаються.

Таким чином в радянській історіографії не приділялося уваги особливостям українсько-індійських контактів та участі республік СРСР у здійсненні радянсько-індійського співробітництва в різних сферах, а контакти між конкретними народами двох країн не відокремлювались від загального процесу розвитку двосторонніх відносин СРСР та Індії.

Це цілком стоюється також індійської історіографії. Індійськими науковцями була проведена велика робота по збиранню та публікації документального матеріалу стосовно радянсько-індійського співробітництва. Такі роботи дозволяють краще зрозуміти процес формування механізму радянсько-індійських /в тому числі українсько-індійських зв'язків/, оскільки відображають погляд на проблему індійської сторони, а також розширюють документальну базу дослідження для вітчизняних науковців. З цієї точки зору не втратили актуальності роботи Д. Каушика, В. Бадхраджа, Б. Чаттерджи, інших авторів, опубліковані у 70-х рр.¹ Результатам здійснення радянської допомоги Індії у 60-80-х рр. присвячені окремі глави у фундаментальному виданні "Внешняя политика Индии" В.П. Датта,² яке залишається в Індії найповнішим дослідженням зовнішньополітичного курсу країни в його історичному аспекті.

1. Budhraj V.S. Soviet Russia and the Hindustan Subcontinent. - Bombay, 1973. - 456 p.; Chatterjee B. Indo-Soviet Friendship. An Analytical Study. - New Delhi, 1974. - 232 p.; Kaushik D. Soviet Relations with India and Pakistan. - Delhi, 1971. - 152 p.; Naik J.A. Soviet policy towards India. - New Delhi, 1970. - 204 p.; Prasad B. Indo-Soviet Relations. 1947-1972. A Documentary Study. - Bombay - Calcutta - New Delhi - Madras - Bangalore, 1973. - 494 p.
2. Датт В.П. Внешняя политика Индии: Пер. с англ. - М., 1968. - 440 с.

Проте в індійській історіографії, як і в радянській, науково-освітнянські та культурні зв'язки СРСР і Індії рідко ставали предметом спеціального дослідження з боку істориків та політологів, проблеми взаємовпливу культурних процесів двох країн досліджувались лише з естетично-художньої точки зору. Позитивним є те, що у деяких таких роботах індійських авторів українсько-індійські зв'язки в окремих жанрах мистецтва вивчались незалежно від аналізу взаємодії загальнодержавних культурних процесів СРСР і Індії.¹

Отже індійська історіографія ввела у науковий обіг чимало документального, фактологічного матеріалу з приводу здійснення радянсько-індійського /в тому числі українсько-індійського/ співробітництва, але проведений нею його науковий аналіз, в першу чергу в плані дослідження особливостей контактів конкретних народів СРСР та Індії, є зно недостатнім. Проте із зрозумілих причин автору були недоступні індійські наукові бібліотеки, що не дає можливості вважати цю оцінку індійської історіографії з порушеної проблеми повною та вичерпною.

Питання співробітництва СРСР з країнами "третього світу" потрапляли до кола інтересів західних дослідників. Ними займалися К. Сейвело, С. Вудбай, І. Велкінер, Г. Маковські та інші.² Особливості політики Радянського Союзу в галузі міжнародного культурного обміну досліджувались у роботах Ф. Багхорна.³ Серед

1. В Індії вже кілька десятиліть плідно розвивається літературознавча україністика. Детальний бібліографічний огляд таких досліджень див.: Фурніка В. Кобзар за Гімалаями. - С. 296-304.
2. Seivetz C.R., Woodby S. Soviet-third World Relations. - L., 1985. - 348 p.; Scultz Z., Makovski H. US and Soviet Trade and Aid Relations with the Third World. - Köln, 1983. - 178 p.; Valkenier E. The Soviet Union and the Third World: An Economic Bind. - N.Y., 1983. - 217 p.; Zaleski P., Wienert H. Technology Transfer between East and West. - P., 1980. - 318 p.
3. Barghoorn F. The Soviet Cultural Offensive: The Role of Cultural Diplomacy in Soviet Foreign Policy. - Westport, 1960. - 353 p.

спеціальних робіт, присвячених безпосередньо радянсько-індійським відносинам, варто назвати праці Р. Дональдсона.¹ Але УРСР західними політологами найчастіше не розглядалась як суб'єкт міжнародного права, внаслідок чого питання про особливості спілкування українців з представниками інших народів світу, практично, ними не піднімались.

Можна констатувати, що основні проблеми україносько-індійських науково-освітнянських та культурних зв'язків досі залишалися поза увагою вітчизняних та зарубіжних істориків.

Джерельну базу дисертації обумовили багатоплановість теми, а також існування широкого кола документів відкритого доступу з питань міжнародних зв'язків СРСР, УРСР та незалежної України і Республіки Індія. Їх можна поділити на кілька груп.

До першої відносяться опубліковані документи зовнішньої політики СРСР, Республіки Індія та України, а також документальні матеріали про участь УРСР у міжнародно-договірних відносинах. Ця група документів є визначальною для з'ясування питання про формування правової бази україносько-індійського співробітництва.

Другою важливою групою джерел є документи і матеріали ЮНЕСКО, ЮНІЦО та інших організацій ООН, в межах яких здійснювалися україносько-індійські контакти на багатосторонній основі.

Третьою групою джерел є опубліковані документальні матеріали про участь державних та громадських установ, міністерств і відомств Республіки Індія, СРСР та України у міжнародному співробітництві /насамперед їхніх Академій Наук, ДНТ, міністерств закордонних справ, освіти та культури, творчих спілок тощо/. У поєднанні з архівними матеріалами ця група джерел є ос-

1. Donaldson R.H. Soviet Policy towards India. Ideology and Strategy.- Cambridge, 1974.- 380 p.

новною для аналізу механізму здійснення українсько-індійського співробітництва на державному рівні, структурних зрушень, що відбулись після здобуття Україною незалежності.

До четвертої групи належать статистичні та довідкові матеріали загального характеру.

П'яту групу джерел складають науково-публіцистичні роботи /радянські, індійські та вітчизняні/, а також матеріали періодичної преси 80-90-х рр.

Нарешті, найголовнішою групою джерел виступають архівні матеріали, насамперед Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. Автором були детально опрацьовані фонди Міністерства культури України /ф. 5116/, Міністерства освіти України /ф. 4621/, а також Українського товариства дружи та культурного зв'язку з зарубіжними країнами "Україна" /ф. 5110/. Для дослідження механізму співробітництва у науково-технічній сфері надзвичайне значення мали документи Архіву Президиї НАН України /ф. 251Р/ та поточні архіви окремих відомств, галузевих науково-дослідних установ, вузів. Більшість опрацьованих документів вперше вводиться у науковий обіг.

Основна мета дисертаційної праці - зробити комплексний аналіз українсько-індійського наукового, культурного та освітняського співробітництва протягом 80-х - поч. 90-х рр., визначити закономірності його еволюції та етапи розвитку контактів в означених сферах.

Для реалізації цієї загальної мети автор поставив перед собою такі основні завдання:

- виявити та проаналізувати комо джерел, які стосують цієї наукової проблеми;
- з'ясувати особливості та закономірності процесу форму-

вання українсько-індійських культурних та науково-освітніх контактів як системи;

- виявити основні структурні елементи механізму цих контактів як системи та проаналізувати особливості його функціонування у досліджуваний період;

- визначити внесок УРСР у відношення радянсько-індійського науково-технічного, освітнього та культурного співробітництва у 80-х рр.;

- дослідити роль та місце означених контактів у розбудові українсько-індійських двосторонніх відносин після здобуття Україною незалежності;

- врахувати вплив сучасних світових геополітичних реалій, а також внутрішньополітичної та економічної еволюції України та Індії на стан і перспективи розвитку їхніх двосторонніх відносин;

- визначити основні тенденції та перспективи науково-технічного, освітнього та культурного співробітництва України та Індії, дати обґрунтовані рекомендації щодо організації таких контактів.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній:

- вперше комплексно аналізується українсько-індійське співробітництво в сфері науки, освіти та культури у 80-х - поч. 90-х рр.;

- вперше подається періодизація українсько-індійських контактів, розроблена на основі дослідження якісних зрушень у механізмі їхнього здійснення, аналізується роль "народної дипломатії" у розбудові двосторонніх відносин України та Індії;

- розробка дисертаційної проблематики вперше здійснюється на новій методологічній основі;

- розв'язана важлива наукова проблема щодо основних закономірностей формування та функціонування механізму контактів конкретних народів світу в умовах їхнього існування у межах типологічно різних та географічно віддалених державних утворень, зокрема досліджені особливості переростання українсько-індійських зв'язків як частини взаємостосунків СРСР та Індії у відносини народів суверенних України та Республіки Індія;

- сформульовані конкретні рекомендації для української дипломатії, державних та громадських установ щодо організації співробітництва України та Індії на сучасному етапі.

Фактичний матеріал дисертаційної праці, її основні висновки та положення мають певну теоретичну та практичну цінність. Їх можна використати в науково-дослідній роботі при створенні узагальнюючих праць з історії та зовнішньої політики України та Індії, а також у вузівському учбовому процесі при розробці нормативних та спеціальних курсів з проблем зовнішньої політики України та країн Південної Азії, країнознавства, культурології та етнології. Результати роботи можна застосовувати при створенні конкретних програм міждержавного співробітництва України та Індії.

Основні висновки та положення дисертаційної праці апробовані в кількох публікаціях, виступах на науково-практичних конференціях студентів та аспірантів ІМВ Київського університету ім. Тараса Шевченка /1994-1995 рр./, на науковому семінарі в Інституті сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України /берез. 1996 р./. Матеріали роботи використовувались у доповіді Інституту світової економіки та міжнародних відносин НАН України на міжнародній конференції "ООН і новий світопорядок" /24-26 серп. 1994 р., Нью-Делі/, що проводилась Індійською Радою з міжна-

родних відносин.

Автором вносяться на захист такі основні положення:

- українсько-індійські зв'язки мають природний, невимушений характер, що обумовлюється не лише участю УРСР у радянсько-індійському співробітництві, а глибиннішими чинниками, зокрема спільними генетичними коріннями та схожістю основних рис менталітету народів України та Індії;

- сучасний рівень розвитку науково-освітнянського та культурного співробітництва України і Індії став наслідком тисячолітньої еволюції механізму контактів їхніх народів, у якій можна виділити 6 періодів;

- українсько-індійські контакти неформально розвивались навіть в умовах відсутності власної національної державності українського народу та народів Індії, але не мали тоді самодостатнього характеру;

- українсько-індійські зв'язки вирізнялись розвинутою структурою та великим обсягом співробітництва до кінця 80-х рр., зазнали кризи та суттєвого скорочення на межі 80-90-х рр., і лише з 1992 р. почали динамічно розвиватись, але вже на новій політичній, соціально-економічній та ідеологічній основі;

- основною особливістю переростання українсько-індійських зв'язків як складової частини радянсько-індійських відносин у відносини України та Індії як суверенних держав є взаємне прагнення сторін до збереження традицій та обсягів контактів у поєднанні з кардинальною структурною реорганізацією механізму співробітництва, внаслідок чого цей процес вирізняється поступовістю, відносною опадкоємністю та достатньою інтенсивністю;

- у найближчій перспективі ці контакти матимуть тенденцію до розширення.

Методологічною основою дисертації є критичний, порівняльний, комплексний та системний методи історичного дослідження; об'єктом дослідження є українсько-індійські зв'язки, предметом дослідження – їхній науково-освітнянський та культурний аспект протягом 80-х – поч. 90-х рр.

РОЗДІЛ I. Україна та Індія: історичний аспект формування контактів як системи.

В першому розділі аналізується процес формування механізму культурно-історичних контактів народів України та Індії. Дослідження етапів цього процесу дозволяє виявити суб'єктивні та об'єктивні чинники історичного характеру, вплив яких позначився на розвитку зв'язків 1980 – поч. 90-х рр. Такі чинники як наявність опільних етно-генетичних коріннів народів України та багатьох народів Індостану, схожість деяких рис їхнього менталітету значною мірою пояснюють інтерес в Україні до національних культур Індії. Вони мають давнє, об'єктивно-історичне походження, вирізняються надзвичайною стійкістю у часі. Тому варто вважати, що саме вони створили необхідне підґрунтя для подальшої культурної взаємодії народів, обумовили природний, неформальний характер сучасних українсько-індійських зв'язків.

Впродовж тривалого історичного періоду науково-освітнянські та культурні зв'язки народів України та Індії набули вже розвинених традицій, усталених напрямків, форм, засобів, а весь комплекс взаємозв'язків на межі 70-80-х рр. ХХ ст. являв собою стійку та складну систему, яка складається з таких елементів: структура, характер зв'язків, рівні здійснення контактів, наявність системи самовдосконалення механізму співробітництва. В залежності від наявності тих чи інших елементів у системі та їхньої інтенсивності можна виділяти такі періоди у форму-

ванні механізму співробітництва:

I. Кінець I тис. н.б. - XIII ст. - початковий етап формування контактів як системи;

II. XIV - кінець XVII ст. - період виділення українсько-індійських зв'язків в комплексі індійсько-слов'янських контактів у зв'язку з процесом національної самоідентифікації українського народу,

III. XVIII - пер. пол. XIX ст. - період пристосування українсько-індійських зв'язків до умов існування Російської та Англійської колоніальних імперій.

IV. Сер. XIX ст. - 40-і рр. XX ст. - період остаточного виділення основних сфер контактів, закріплення специфіки українсько-індійських зв'язків в системі російсько-індійських взаємин, структурного оформлення механізму співробітництва як системи.

V. 50-і - 80-і рр. XX ст. - період розвитку українсько-індійського співробітництва як складової частини двосторонніх відносин СРСР та Республіки Індія.

VI. 90-і рр. - розвиток прямих двосторонніх відносин народів України та Індії в умовах існування їх як незалежних держав.

Починаючи з середини XIX ст. розвиток контактів був пов'язаний з іменами видатних державних, громадських діячів Індії та України, відомих літераторів, митців, науковців, що дозволяє говорити про існування необхідного "історичного фону" для сучасного розвитку взаємовідносин наших країн. У кожному періоді мали місце події, які так чи інакше вплинули на стан співробітництва у 80-х - поч. 90-х рр.

Оскільки протягом 80-х рр. українсько-індійські зв'язки розвивались на правовій основі двосторонніх відносин СРСР та

Індії /закладеній ще у 60-х рр./, то у розділі суттєву увагу приділено її аналізу на предмет відповідності реаліям співробітництва двох країн у досліджуваній період. Зроблено висновок, що правова база не створювала достатніх умов для розвитку прямих українсько-індійських зв'язків, хоча протягом 80-х рр. була доповнена та розширена низкою документів, які передбачали застосування в практиці зв'язків деяких прогресивних форм співпраці. Останні виявились недостатніми для приведення механізму зв'язків СРСР та Індії у відповідність до нових економічних потреб обох країн, рівня їхнього наукового потенціалу. Наявність правової бази співробітництва УРСР та Індії через систему організацій ООН лише частково компенсувала відсутності правової основи для встановлення прямих контактів українських та індійських підприємств і установ.

Проте рівень розвитку українсько-індійських зв'язків на межі 70-80-х рр. обумовлювався не лише станом радянсько-індійських відносин, а широким комплексом історичних особливостей формування і функціонування контактів як системи.

РОЗДІЛ П. Зв'язки УРСР та Республіки Індія у 1980-х рр.

У другому розділі аналізуються наслідки участі УРСР у радянсько-індійському співробітництві 80-х рр. в сфері науки та освіти, досліджуються особливості українсько-індійських культурних контактів як складової частини культурного обміну СРСР та Республіки Індія.

Українсько-індійські науково-освітнянські зв'язки залишались опосередкованими, здійснювались за усталеною моделлю співробітництва СРСР з країнами "третього світу". В результаті вони носили здебільшого характер "допомоги" Індії з боку УРСР. Рівень розвитку наукового потенціалу та освітньої інфра-

структури обох республік дозволяв вже на початку 80-х рр. перебудувати співробітництво на взаємовигідній основі, зробити його еквівалентним. Основною перешкодою для цього була відсутність прямих договірних стосунків між їхніми підприємствами та установами, а також інертність моделі радянсько-індійського співробітництва. Зростання кількісних показників у співробітництві України та Індії /мало місце майже до кінця 80-х рр./ забезпечувалося здебільшого розширенням номенклатури двосторонніх радянсько-індійських документів та збільшенням обсягів радянської допомоги Індії. Але відсутність своєчасної структурної перебудови механізму співробітництва спричинила різке скорочення обсягів контактів двох республік на межі 80-90-х рр.

Разом з тим участь УРСР у співробітництві Радянського Союзу з Індією залишалась ще важливим фактором розвитку економіки, науки та освіти останньої. Наукові установи УРСР в різних формах брали участь у виконанні абсолютної більшості спільних радянсько-індійських проєктів, а в багатьох випадках ставали базовими. У галузі матеріалознавства та металургії роботи практично повністю виконувалися організаціями УРСР. Участь українських науковців у роботі груп радянських фахівців в Індії у провідних галузях наукового співробітництва /металургія, нафтогазовий комплекс/ перевищувала 50%. Зусиллями українських спеціалістів в Індії розроблялись стратегічні концепції розвитку провідних галузей промисловості Індії, відкривались нові дипломні курси в її навчальних закладах. Щоріку союзним урядом у навчальні заклади та інші установи УРСР розподілялось від 25 до 40% індійських студентів, отакист у, що навчались в СРСР; наприкінці десятиріччя близько 700 студентів з Індії навчались у 40 навчальних закладах

не є одночасно показниками ефективності контактів, але яокраво свідчать про частку участі УРСР у радянсько-індійському співробітництві, що дає Україні право претендувати на частину боргу Індії колишньому СРСР.

Науково-освітнянські контакти УРСР та Індії у 80-х рр. здійснювались за ustalеними напрямками радянсько-індійського співробітництва в цих сферах. Основними були такі як допомога Індії у проектуванні та обладнанні підприємств, інститутів, лабораторій, обмін науково-технічною інформацією, проведення спільних досліджень, взаємообмін досвідом та знаннями, допомога Індії у закріпленні та розширенні національної системи освіти, міжвузівське співробітництво, зв'язки вузів з науковими установами сбох країн, надання освіти громадянам Індії на території УРСР. Але форми та засоби зв'язків виявились різноманітнішими, ніж це передбачалось міждержавними програмами співробітництва, їхнє існування часто базувалось на особистому факторі. Окремі з них водночас були засобами громадських, культурних зв'язків народів України та Індії. Це частково компенсувало нееквівалентність обміну двох республік в сфері науки та освіти, дозволило вітчизняним науковцям використати його для збагачення власного наукового потенціалу, накопичити досвід спільної роботи, який може творчо використовуватись і надалі.

Перші спроби переведення співробітництва на комерційну основу, встановлення прямих зв'язків між установами УРСР та Індії мали місце лише наприкінці десятиріччя здебільшого під впливом розпочатого в СРСР реформаційного процесу. Вони швидко спричинили поширення перспективніших форм співробітництва /неупредметнені засоби передачі технологій через ліцензування, продаж патентів, цілі та підготовка кадрів для конкретних

фірм Індії, в тому числі приватних, створення СН, тощо/, які визначили такі нові тенденції як поступовий відхід від одностороннього характеру співробітництва, від його надмірної концентрації в галузі металургії, розпочалось відродження наукових зв'язків в галузі гуманітарних дисциплін тощо.

Культурно-гуманітарні контакти народів України та Індії вирізнялись більшою самоцінністю в системі радянсько-індійських відносин. Роль держави у їхній організації була обмеженою. Українська культура в радянсько-індійських програмах культурного обміну виступала лише ілюстративним матеріалом для відображення загальнодержавного культурного процесу. Не зважаючи на це, зв'язки в сфері культури протягом десятиріччя розширювались, у більшості напрямків були еквівалентними, носили неформальний характер. Причиною цього було те, що вони мали певні особливості по відношенню до культурного обміну СРСР та Індії, що здійснювався по державній лінії: вирізнялись меншою офіційністю, носили менш ідеологізований характер, значною мірою базувались на міжособистому факторі опікування, зв'язках в межах "народної дипломатії".

У розділі проводиться аналіз діяльності по організації культурних зв'язків таких громадських організацій обох республік як спілки письменників, товариства дружба, професійні асоціації, культурні клуби тощо. Його співставлення з аналізом співробітництва по державній лінії свідчить, що нові організаційні форми зв'язків частіше створювались діяльністю саме громадських об'єднань двох республік, більшість з них може з успіхом використовуватись сьогодні. Контакти в межах "народної дипломатії" займали одне з провідних місць у співробітництві УРСР та Індії 80-х рр., були для багатьох підпри-

смотв та установ обох республік майже єдиним засобом встановлення прямих зв'язків. Культурні контакти не були другорядним компонентом в системі співробітництва, створювали базу для розширення і відродження зв'язків в інших сферах /наприклад, наукових контактів в галузі гуманітарних дисциплін/.

Якщо в сфері науки та освіти у другій пол. 80-х рр. нові тенденції з'явилися під впливом, в першу чергу, економічних чинників, то визначальним фактором у розвитку культурного обміну був процес демократизації суспільства. Під його впливом у культурному співробітництві з'явилися такі нові явища та тенденції як розширення соціальної бази зв'язків, перебудова ідеологічної спрямованості контактів, форми громадських зв'язків отали різноманітнішими. Вперше було приділено увагу зв'язкам з релігійними організаціями Індії.

Проте в цілому нові тенденції в українсько-індійському співробітництві в усіх сферах до кінця 80-х рр. не встигли принципово вплинути на механізм зв'язків, потенційні можливості якого були вичерпані ще на початку десятиріччя. Вони лише тимчасово підвищили інтенсивність окремих напрямків контактів наприкінці 80-х рр.

РОЗДІЛ III. Співробітництво незалежної України та Індії.

В третьому розділі аналізуються особливості сучасного етапу розвитку українсько-індійських двосторонніх відносин та процес створення нової правової бази співробітництва двох країн, досліджуються основні зрушення у механізмі науково-освітнянських та культурних зв'язків, що трапились після досягнення Україною незалежності, проблеми та перспективи розвитку зв'язків двох країн в означених сферах.

Протягом першої пол. 90-х рр. українсько-індійські відно-

они пройшли дві фази у своєму розвитку, остання з яких триває, 1990 – поч. 1992 рр. можуть характеризуватись як перехідний етап, оскільки саме в ці роки мало місце остаточне руйнування старого механізму зв'язків, поступове їхня переведення на нову економічну та організаційну основу, але до 1992 р. вони ще не мали нової правової бази.

Аналіз правової бази двосторонніх українсько-індійських відносин дозволяє зробити висновок, що вона в цілому відповідає сучасному рівню розвитку науково-освітнянських та культурних контактів народів двох країн і позитивно відрізняється від існуючої в практиці радянсько-індійських стосунків тим, що базується на комерційних засадах співробітництва, створює умови для розвитку прямих контактів між установами, передбачає розвиток зв'язків між підприємствами та установами різних форм власності. Нові програми співробітництва ретельно враховують інтереси українських організацій, створюються на основі безпосередніх запитів індійської сторони. Проте номенклатура двосторонніх документів потребує ще розширення. У розділі обґрунтовується необхідність створення правової бази співробітництва наших країн на трьохсторонній чи багатосторонній основі із залученням насамперед Росії, інших країн СНД, Європи.

Проведений діалектичний аналіз перших результатів співробітництва в нових умовах дозволяє констатувати, що починаючи з 1992 р. мало місце появлення контактів в усіх сферах. Хоча протягом 1992–95 рр. обсяги співробітництва не відновились у порівнянні з попереднім десятиріччям, це не слід розглядати як прояв кризового становища у розвитку контактів. практичні зв'язки зникли лише ті напрямки і форми, які не відповідали сучасним потребам індійської сторони і можливостям української.

Механізм співробітництва в усіх сферах принципово змінився. Позитивні зрушення мали місце в усіх елементах системи. У структурі зв'язків змінилися роль та місце окремих напрямків, галузей співробітництва та його форм. У сфері науки на новий рівень вийшло технологічне співробітництво, яке здійснюється за допомогою як традиційних, так і нових міжнародно визнаних форм та засобів технологічного обміну. Розпочалися зв'язки у нових для співробітництва України та Індії галузях наукового знання: медицина, фармакологія, біотехнології, екологія; відновлюються контакти в галузі гуманітарних дисциплін. В сфері освіти у найдієвіший напрямок контактів перетворилися міжвузівське співробітництво та цільова підготовка кадрів для конкретних фірм чи організацій обох країн. В сфері культури принципово новим вищем стало те, що надзвичайної ваги набули релігійні та духовні зв'язки. За характером зв'язки стали прямими, взаємовигідними, здебільшого еквівалентними. У механізмі науково-освітнянських контактів на перший план вийшли ті, що відбуваються на професійно-виробничому рівні, у сфері культури — на громадському та міжособистому. Комерціалізація майже всіх форм контактів поступово створює новий принцип організації матеріальної бази співробітництва, що здебільшого має позитивні наслідки. Обидві країни позбавились у своїх стосунках стереотипів радянсько-індійського співробітництва, в той же час мають місце приклади творчого використання позитивного досвіду попередніх десятиріч. Формування нових моделей зв'язків полегшується однаковою спрямованістю реформ в обох країнах.

Проте повністю привести механізм співробітництва у відповідність до сучасних світових тенденцій та особливостей внутрішнього життя обох країн не вдалося. Це пов'язане з тим,

що обидві країни не мають достатнього досвіду у створенні лібералізованої економіки з пріоритетом приватної власності, а процеси демократизації суспільства та національно-культурного відродження в обох країнах не є однозначними, супроводжуються складною економічною ситуацією. Перешкодою на шляху вдосконалення механізму контактів є цілий комплекс об'єктивних як економічних, так і політичних проблем. В кожній сфері зв'язків існують свої специфічні труднощі в удосконаленні співробітництва. Проте основною проблемою, що має бути вирішена на державному рівні, залишається відсутність розробленої соціально орієнтованої стратегії зв'язків, яка б враховувала не лише зовнішньополітичні пріоритети обох країн, а весь комплекс особливостей їхньої економіки, науки, освіти, соціально-культурного життя, етнічних процесів тощо.

В цілому, не зважаючи на комплекс невирішених проблем, українсько-індійські зв'язки в сфері науки, освіти та культури залишаються одним з першочергових елементів двосторонніх відносин України та Індії як суверенних держав, вагомим умовою розвитку їхнього науково-освітнього потенціалу, помітним явищем у культурному житті їхніх народів.

Заключення. У заключенні викладено висновки дисертаційної праці, основні з яких виносяться на захист, сформульовані конкретні рекомендації для української дипломатії, зацікавлених установ щодо шляхів вдосконалення співробітництва двох країн в сфері науки, освіти та культури.

Основні положення та висновки дисертації викладені в таких публікаціях:

1. Українсько-індійські гуманітарні зв'язки: проблеми періодизації та перспективи розвитку. - К.: Ін-т Сходу при

КДЛУ, 1995. - 1,7 друк. арк.

2. Украина в международных отношениях и мировых связях конца XX столетия. - К.: КВИУС, 1995. - 2,5 друк. арк.
/у співавторстві/.

3. Українсько-індійські культурні контакти: історія і перспективи розвитку // Вісник Київського університету. Міжнародні відносини. - 1994. - № 2. - 0,3 друк. арк.

4. Народна дипломатія як явище міжнародного життя на прикладі співробітництва України з Республікою Індія /80-і поч. 90-х рр./ // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - К.: ВІЩ "Київський університет"; 1995. - 0,6 друк. арк.

Rubel K.V. Cooperation of the Ukraine and the Republic of India in the scientific, educational and cultural spheres (1980 - beg. 90th) The dissertation is an application for the degree of candidate of history. Speciality number - 07.00.03 - The Universal History (newest period). Taras Shevchenko University of Kiev. 1995.

The manuscript that is going to be defended contains investigation of the forming of the Ukrainian-Indian cooperation mechanism in the scientific, educational and cultural spheres, its evolution in 80th - beg. 90th. It's proved that Ukrainian-Indian scientific, educational and cultural connections is the compound system. There were the important and there are the first-degree component for development of the two-sided relations between the Ukraine and the Republic of India as the Sovereignty States.

Рубель К.В. Сотрудничество Украины и Республики Индия в сфере науки, образования и культуры /1980 - начало 90-х гг./.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.03 - Всеобщая история /новейший период/. Киевский университет им. Тараса Шевченко. - Киев, 1995.

Защищается рукопись, которая содержит исследование формирования механизма украинско-индийского сотрудничества в сфере науки, образования и культуры, его эволюции в 80-х - начале 90-х гг. Установлено, что украинско-индийские связи в сфере науки, образования и культуры представляют собой сложную систему; в 80-е годы они были важной и своеобразной составной частью советско-индийского сотрудничества, являются первостепенным компонентом в развитии двухсторонних отношений Украины и Республики Индия как суверенных государств.

Ключові слова: Україна, Індія, співробітництво.

Відповідальний за випуск

Рубель Каріна Вікторівна

СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ
ІНДІЇ В СФЕРІ НАУКИ, ОСВІТИ ТА КУЛЬТУРИ
/1980 - поч. 90-х рр./

Підписано до друку 5.07.1990 р. Форм. пап. 60x84/16.

Друк. арк. 1,0. Ум.-друк. арк. 0,97. Зам. 2025.

Тираж 100 прим.

Друкарня КВІУЗ

454661

AB 32.766

AB 32.766